

Diaspora i jej relacje z państwem pochodzenia jako przedmiot badań

Historyczne i współczesne ujęcia fenomenu diaspory

Historyczne i semantyczne źródła pojęcia diaspory

W literaturze poświęconej diasporze można znaleźć wiele prób definiowania pojęcia diaspory. Częściowo wynika to z faktu, że termin diaspora był pierwotnie używany przez historyków i religioznawców w odniesieniu do rozproszonych grup religijnych i etnicznych. Z czasem także przedstawiciele innych dyscyplin naukowych – antropologii, kulturoznawstwa, czy socjologii – zaczęli to pojęcie stosować coraz częściej. Od końca lat 90. XX wieku studia nad diasporami przeżywają swoisty renesans i stają się przedmiotem głównego nurtu badań w wielu dyscyplinach, w których wcześniej nie były obecne, takich jak ekonomia, politologia lub stosunki międzynarodowe.

Słowo diaspora wywodzi się z języka greckiego (*diaspeiro*), pochodzi od słów *speiro* (rozsiać, rozproszyć) i przyimka *dia* (przez); stosowano je od V wieku p.n.e., spotykane jest m.in. w dziełach Sofoklesa, Herodota czy Tukidydesa¹. Do XIX wieku było najczęściej używane w języku greckim przy opisie rozproszonej populacji Greków; w innych językach funkcjonowało powszechnie w studiach teologicznych i tekstach religijnych². W XIX wieku pojęcie diaspory pojawia się coraz częściej w publikacjach ukazujących się we Francji, Anglii i Stanach Zjednoczonych, poświęconych historii rozproszonych terytorialnie takich grup religijnych jak Żydzi lub Ormianie, oraz w opisach wczesnej historii Kościoła chrześcijańskiego. Aż do połowy XX wieku

---

¹ S. Dufoix (2008), *Diasporas*. Berkeley: University of California Press, s. 4.

² Diaspora pojawia się m.in. w tytule książki Edwarda Westona poświęconej Żydom w Anglii (wydanej w 1754 roku) czy w pracy Ernesta Renana o historii Żydów opublikowanej w 1890 roku (za: Dufoix 2008, op. cit., s. 5–10).

pojęcie diaspory było więc kojarzone głównie ze wspólnotami religijnymi. Dopiero w 1931 roku, w amerykańskiej Encyklopedii Nauk Społecznych termin „diaspora” został użyty w formie pozbawionej odniesień religijnych jako odnoszący się do narodu żyjącego w rozproszeniu, w oddaleniu od terytorium swojego państwa, ale zachowującego własną narodową kulturę, a jako historyczne przykłady diaspor podano Greków, Ormian i Żydów³.

Powołując się na tę definicję, kolejni amerykańscy socjologowie zaczęli używać pojęcia diaspory w stosunku do grup narodowych żyjących w rozproszeniu. Robert Park (autor pojęcia *marginal man*), czy Rose Hum Lee opisali tym mianem wspólnoty azjatyckie w USA⁴. Prawdziwą popularność termin zdobył w naukach społecznych w drugiej połowie XX wieku, kiedy to diaspora zaczyna być powszechnie obecna w publikacjach poświęconych grupom narodowym rozproszonym w różnych krajach: Afrykańczykom, Palestyńczykom, Chińczykom, Turkom, czy Hindusom⁵. Myron Weiner, opisując populacje pracowników cudzoziemskich w krajach zachodniej Europy i Bliskiego Wschodu, używa w stosunku do nich sformułowania „diaspory w początkowym stadium” (*incipient diaspora*), stosując tym samym ten termin do rozproszonych populacji dobrowolnych emigrantów ekonomicznych⁶.

W naukach politycznych pojęcie diaspory pojawiło się w połowie lat 70. XX wieku. Amerykański politolog John Armstrong, analizując historię modernizujących się systemów politycznych Rosji i Imperium Osmańskiego, zaproponował rozróżnienie dwóch typów diaspory: zmobilizowany (*mobilized*) i proletariacki (*proletarian*)⁷. Za diasporę uznawał on jakąkolwiek wspólnotę etniczną, która nie posiada wyodrębnionego terytorium jako podstawy swojego ustroju politycznego, pomijając w niej taki element jak państwo uznawane przez członków diaspory za miejsce pochodzenia. Dekadę później izraelski politolog Gabriel Sheffer zaproponował dojrzałą i szczegółową definicję diaspory, wprowadzając to pojęcie do politologii⁸. Określił on diasporę

³ Ibidem, s.16.

⁴ Ibidem, s.18.

⁵ K. Tölölyan (2007b), *The Contemporary Discourse of Diaspora Studies, Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (3), s. 648.

⁶ M. Weiner (1986), *Labour migrations as incipient diasporas*, w: G. Scheffer (red.), *Modern Diasporas in international politics*. London: Croom Helm, s. 47–74. Pierwszy z wyróżnionych typów dotyczył diaspory, która posiada określony kapitał społeczny i ekonomiczny umożliwiający jej integrację i awans w strukturze społecznej państwa osiedlenia, podczas gdy diaspora proletariacka, nie mając takich zasobów, sytuowała się na niższych szczeblach drabiny społecznej.

⁷ J. Armstrong (1976), *Mobilized and Proletarian Diasporas, American Political Science Review* 70(2), s. 393–408.

⁸ G. Sheffer (1986), *A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics*, w: G. Sheffer (red.), *Modern Diasporas in International Politics*. London: Croom Helm, s. 3.

jako etniczne grupy mniejszościowe o pochodzeniu migranckim, zamieszkałe i działające w państwach osiedlenia (*host countries*), które utrzymują silne sentymentalne i materialne związki ze swoim państwem pochodzenia (ojczyzną, *homeland*)⁹. Autor wskazywał na takie elementy składowe diaspory jak: dobrowolna lub przymusowa migracja, osiedlenie się w innym państwie (lub państwach), zbiorowa tożsamość i solidarność z innymi członkami wspólnoty (które są podstawą wzajemnych kontaktów i działań mających na celu zachowanie odrębnej tożsamości), silne relacje wewnątrz diaspory (między różnymi skupiskami ją tworzącymi) oraz związki łączące diaspore z państwem pochodzenia i z państwami osiedlenia. Ta definicja, jak i jej podobne, podkreśla dwie zasadnicze cechy diaspory: rozproszenie terytorialne oraz związki z krajem pochodzenia, który może być suwerenny lub będący pod kontrolą innych państw.

Definicja sformułowana przez Sheffera doczekała się kolejnych modyfikacji. Amerykański politolog William Safran, opierając się na archetypie diaspory żydowskiej, zaproponował listę sześciu konkretnych cech. Przyjął, że spełnienie przynajmniej kilku z nich stanowi podstawę do określenia danej wspólnoty mianem diaspory¹⁰. Zaproponowaną przez niego definicję diaspory uznaje się za początek współczesnych studiów nad tym zjawiskiem¹¹. Katalog cech charakteryzujących diaspore obejmował: obecność w innych państwach niż kraj pochodzenia, kolektywną pamięć o kraju pochodzenia (jego położeniu, historii i osiągnięciach), odrębność od społeczeństwa przyjmującego, gotowość do powrotu do kraju pochodzenia, poczucie zobowiązania do podejmowania koniecznych działań na rzecz kraju pochodzenia (jego bezpieczeństwa i rozwoju), świadomość wspólnoty etnicznej i więzi z krajem pochodzenia¹². Zdaniem Safrana elementem podstawowym konstytuującym diaspore jest kolektywna pamięć o miejscu pochodzenia (kraju przodków) i dążenie do powrotu do niego, a jeśli nie jest to możliwe – do odtworzenia go w innym miejscu. Kolejni autorzy odwołujący się do pojęcia diaspory czerpali inspirację bezpośrednio z definicji sformułowanej przez Safrana¹³.

⁹ Ibidem.

¹⁰ W. Safran (1991), *Diasporas in modern societies: myths of homeland and return*, *Diaspora* 1(1).

¹¹ R. Cohen (1999), *Global Diasporas: An Introduction*, London: Routledge, s. 6. (monografia doczekała się kilku wydań; strony podane w przypisach odnoszą się do drugiego wydania z 1999 roku).

¹² W. Safran (1991), op. cit., s. 83–84.

¹³ Przykładowo, James Clifford w tekście poświęconym semiotycznemu znaczeniu pojęcia diaspory wskazuje na następujące cechy diaspory: historia rozproszenia, mity/pamięć o kraju pochodzenia (*homeland*), alienacja w kraju zamieszkania (*host country*), gotowość do ewentualnego powrotu, podejmowanie działań wspierających kraj pochodzenia i kolektywna

Robin Cohen, autor pierwszej monografii w całości poświęconej diasporze, rozszerzył listę jej właściwości, zwracając uwagę na rolę dobrowolnej emigracji (w poszukiwaniu pracy, możliwości gospodarczych czy z powodu ambicji kolonialnych) jako alternatywne źródło powstania diaspery w stosunku do przymusowego rozproszenia, która to cecha była ujmowana we wcześniejszych definicjach¹⁴. Wskazał także na rolę silnej, trwałej kolektywnej świadomości etnicznej jednoczącej członków diaspery rozproszonych w różnych państwach, która staje się źródłem wzajemnych więzi i poczucia solidarności wśród członków diaspery i pobudza ich do wspólnego działania.

Autorzy wielu wczesnych definicji diaspery podkreślali, jako jedną z jej cech głównych, traumatyczne okoliczności towarzyszące opuszczeniu kraju i rozproszeniu, które to procesy nie były dobrowolne, ale zostały wymuszone przez okoliczności zewnętrzne. Jednakże fakt pozostawania poza krajem pochodzenia może mieć wiele przyczyn, być związany z wojną czy prześladowaniami, jak również stanowić wynik dobrowolnej emigracji. Cohen, analizując powody powstania i rozwój diaspor w perspektywie historycznej, wyróżnił pięć ich typów: diasporę uchodźczą (powstała w wyniku wymuszonej emigracji, np. diaspora ormiańska czy palestyńska), zarobkową (jako efekt opuszczenia kraju w poszukiwaniu pracy i lepszego życia, np. diaspora hinduska), imperialną (związaną z podbojami kolonialnymi, np. diaspora brytyjska czy francuska) oraz handlową (rezultat ekspansji gospodarczej, np. diaspora chińska)¹⁵. Jako typ piąty określił diasporę deterytorialną (*detrterritorialized diaspora*), nie związaną z żadnym realnie istniejącym państwem, w przypadku której najważniejszym konstytuującym ją elementem są ponadnarodowe więzi współodpowiedzialności (*co-responsibility*) istniejące między jej członkami.

---

tożsamość definiowana przez więź z krajem pochodzenia (J. Clifford (1994), *Diasporas, Cultural Anthropology* 9(3), s. 305). Z kolei Floya Anthias (1998) wyróżnia sześć kryteriów definiujących diasporę: rozproszenie, kolektywną traumę, rozkwit kultury (*cultural flowering*), problematyczną relację ze społeczeństwem przyjmującym, poczucie wspólnoty, która przekracza państwowe granice, oraz oczekiwanie powrotu do kraju pochodzenia (F. Anthias (1998), *Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity, Sociology*, 32(3), s. 557–581).

¹⁴ R. Cohen (1999), op. cit., s. 17. Wyróżnił on dziewięć cech diaspery: 1) wymuszone rozproszenie, któremu często towarzyszą traumatyczne doświadczenia; 2) dobrowolne rozproszenie (w poszukiwaniu pracy, w wyniku ekspansji handlowej lub kolonialnej); 3) zbiorowa pamięć (mit, wyobrażenie) o opuszczonej ojczyźnie; 4) idealizacja ojczyzny przodków, wspólne zobowiązanie do jej odtworzenia, odbudowy czy utrzymania; 5) występowanie migracji powrotnych (deklarowanych lub rzeczywistych); 6) utrzymująca się świadomość o własnej odrębności, wspólnej historii, dziedzictwie kulturowym i wspólnym przeznaczeniu; 7) trudne relacje ze społeczeństwami przyjmującymi, brak akceptacji z ich strony; 8) poczucie solidarności i współodpowiedzialności z członkami grupy zamieszkującymi inne kraje; 9) możliwość wniesienia twórczego wkładu w życie krajów przyjmujących. Cechy te nie muszą występować łącznie, by daną grupę uznać za diasporę.

¹⁵ Ibidem, s. 18.

Ta współodpowiedzialność oparta jest na wspólnym języku, religii, kulturze, poczuciu wspólnego losu; mniejsze znaczenie mają związki z określonym historycznym terytorium; jako przykład tego typu diaspor podawał Romów lub Kurdów. Tym samym propozycja ta uznawała elementy tożsamościowe (świadomościowe) za najważniejsze w tworzeniu się diaspor jako wspólnoty.

Fenomen diaspor opisują niezwykle trafnie Yossi Schain i Aharon Barth, zwracając uwagę, że diaspora istnieje na zewnątrz struktur państwowych, a jednocześnie wewnątrz wspólnoty narodowej (*outside the state and inside the people*)¹⁶. Odpowiedź na pytanie o granice diaspor i jej zakres podmiotowy (kogo i pod jakimi warunkami można uznać za członka diaspor) wcale nie jest prosta. Khachig Tölölyan w tekście otwierającym pierwszy numer czasopisma *Diaspora* podkreśla, że termin ten stał się pojęciem inkluzywnym, odnoszącym się do różnych grup, takich jak migranci, uchodźcy, cudzoziemscy pracownicy, wspólnoty zamorskie, kolonialne czy mniejszości narodowe¹⁷. Także Safran zauważył, w artykule opublikowanym w tym samym numerze, że pojęcie diaspor stało się określeniem metaforycznym (*metaphoric designation*), które obejmuje różne kategorie, w tym „politycznych uchodźców, ekonomicznych emigrantów, mniejszości *tout court*”¹⁸. Należy ponadto zauważyć, że członkowie diaspor legitymują się różnym statusem prawnym względem państwa pochodzenia. Część przedstawicieli diaspor posiada obywatelstwo kraju pochodzenia (np. emigranci pierwszego pokolenia), niektórzy mają podwójne obywatelstwo (ci, którzy zdecydowali się na naturalizację w nowym państwie zamieszkania, nie zrzekając się przy tym obywatelstwa kraju pochodzenia), jeszcze inni (szczególnie przedstawiciele kolejnych pokoleń emigrantów żyjących na obczyźnie) są posiadaczami tylko obywatelstwa państwa osiedlenia.

Rozproszenie jest kluczową cechą społeczności diasporycznych, może ono być tak wynikiem migracji (dobrowolnego lub przymusowego opuszczenia swojego kraju), jak i zmiany granic państwowych (w związku z wojnami,

---

¹⁶ Y. Schain, A. Barth (2003), *Diasporas and International Relations Theory*, *International Organization* 57(3), s. 451. Dowodem na postrzeganie diaspor w kategoriach „powiększenia” wspólnoty narodowej poza granice państwowe jest określanie diaspor mianem „zewnętrznej części narodu”, „kolejnej dzielnicy państwa”. Z kolei Emmanuel Ma Mung określił główne kryteria diaspor jako wielobiegunowość (*multipolarity*), czyli obecność w kilku państwach oraz międzybiegunowość (*interpolarity*) – istnienie więzi między skupiskami (Ma Mung (1999), *La dispersion comme ressource*, *Cultures et conflicts* 33–34, s. 89–103, za: S. Defoix (2008), *op. cit.*, s. 68).

¹⁷ K. Tölölyan (1991), *The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface*, *Diaspora* 1 (1), s. 4.

¹⁸ W. Safran (1991), *Diasporas in modern societies...*, *op. cit.*, s. 89.

konfliktami wewnętrznymi i rozpadem państw). Obrazowo ujął to Rogers Brubaker, twierdząc, że diaspory nie są jedynie formowane przez ludzi przekraczających granice (*people crossing boundaries*), ale przez granice przekraczające ludzi (*boundaries crossing people*)¹⁹. W literaturze przedmiotu powszechnie uznaje się zatem szeroki zakres podmiotowy diaspory, który obejmuje emigrantów (dobrowolnych i przymusowych) oraz mniejszości narodowe powstałe w wyniku zmiany granic. Określenie zakresu podmiotowego diaspory wiąże się również z problemem realnego oszacowania jej rozmiarów²⁰. Bez względu na swoje źródła i rozmiar, diaspora pozostaje ważnym elementem procesów narodotwórczych tak w przypadku państw emigracyjnych (np. Irlandii czy Armenii), jak i tych, których granice niejednokrotnie podlegały zmianom (np. kraje Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polska czy Węgry)²¹.

W kierunku nowych podejść do pojęcia diaspory

Steven Vertovec, analizując sposób, w jaki pojęcie diaspora jest stosowane w różnych dyscyplinach, wyróżnił trzy dominujące podejścia. Według niego diaspora pojawia się w literaturze naukowej jako forma społeczna (społeczność rozproszonych terytorialnie jednostek), jako typ społecznej świadomości (wspólnota ludzi zjednoczonych przekonaniem o wspólnym pochodzeniu) oraz jako sposób reprodukcji kultury (wspólnota, w której dokonuje się proces odtworzenia kultury przez mieszanie i hybrydyzację różnych wątków kulturowych pochodzących z państwa pochodzenia i państwa zamieszkania)²². Do podobnych wniosków doszedł Brubaker, wskazując, że

¹⁹ R. Brubaker (1998), *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*. Warszawa–Kraków: WN PWN.

²⁰ Teoretycznie najlepszym źródłem powinny być spisy powszechne prowadzone w krajach zamieszkania. W praktyce jednak w wielu z nich nie uwzględnia się pytań o kraj urodzenia, obywatelstwo rodziców czy ich kraj pochodzenia. Najbardziej precyzyjnym źródłem danych, ograniczonym jednak tylko do obywateli danego kraju, są rejestry przebywających tymczasowo lub stale za granicą (tzw. zasób emigrantów) oraz rejestry prowadzone przez kraje zamieszkania dotyczące cudzoziemców (zasób cudzoziemców). Należy jednak pamiętać, że – przyjmując szerokie rozumienie diaspory – tworzą oni jedynie część jej populacji (jako emigranci pierwszego pokolenia).

²¹ M. Boyle (2001), Towards a (Re)Theorisation of The Historical Geography of Nationalism in Diasporas: The Irish Diaspora as an Exemplar, *International Journal of Population Geography* 7; R. Brubaker (1998), op. cit.; Ch. King, N.J. Melvin (1999/2000), Diaspora Politics: Ethnic Linkages, Foreign Policy, and Security in Eurasia, *International Security* 24(3); M.A. Waterbury (2009), From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe, *Global Migration and Transnational Politics Working Paper* nr 6.

²² S. Vertovec (1997), Three meanings of „diaspora”, exemplified among South Asian religions, *Diaspora* 6(3).

wśród wielu prób zdefiniowania diaspory trzy cechy pojawiają się jako wspólne i podstawowe: rozproszenie (zarówno przymusowe, jak i dobrowolne), orientacja na ojczyznę (prawdziwą lub wyobrażoną) oraz utrzymanie granic wspólnoty (proces, w którym tożsamość grupy jest stale mobilizowana i utrzymywana, by zapobiec jej dekoncentracji)²³. Jednocześnie zadeklarował, że jest zwolennikiem węższej definicji diaspory, która zakłada, że ważna jest nie tylko bierna świadomość pochodzenia łącząca jej członków, ale także kolektywne działania podejmowane przez nich w stosunku do państwa pochodzenia.

Wskazanie na aktywność (mobilizację) na rzecz państwa pochodzenia jako element łączący członków diaspory stanowiło nowatorskie podejście w dotychczasowych rozważaniach prowadzonych wokół tego pojęcia. Najczęściej badacze, w szczególności reprezentujący takie dyscypliny jak antropologia, etnografia, historia czy kulturoznawstwo, przyjmowali, że świadomość wspólnoty etnicznej łączącej członków diaspory bez względu na miejsce ich pobytu (poczucie przynależności do wspólnoty istniejącej ponad granicami) jest kluczowym elementem konstytuującym diasporę²⁴. Wczesne ujęcia definicyjne diaspory wychodziły z założenia, że proces jej formacji jest naturalnie warunkowany, diaspora jest wynikiem wychodźstwa, rozproszenia i pamięci o kraju przodków. Takie ujęcie, charakterystyczne dla esencjonalizmu, zaczęło jednak być krytykowane jako zbyt statyczne, ograniczone (*bounded*) i nie nadążające za zmienną i złożoną rzeczywistością, nie przystające do postnarodowej, zglobalizowanej rzeczywistości, w której takie terminy jak kultura, tożsamość i wspólnota poddane zostały pojęciowej dekonstrukcji. Według przedstawicieli współczesnego nurtu w badaniach diaspor, które rozwinęło się na gruncie transnacionalizmu (*transnationalism*), należy bardziej uwzględnić wewnętrzne zróżnicowanie skupisk diasporycznych oraz złożone relacje łączące je z państwem pochodzenia i państwem zamieszkania w procesie kształtowania się wspólnot diasporycznych²⁵. Zwolennicy tego podejścia traktują diasporę jako ideowy i polityczny konstrukt, efekt procesu kolektywnej aktywności i społecznie konstruowanej i reprodukowanej tożsamości.

²³ R. Brubaker (2005), The „diaspora” diaspora, *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), s. 1.

²⁴ J. Clifford (1994), *Diasporas*, *Cultural Anthropology* 9(3); P. Gilroy (1993), *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press; S. Hall (1990), Cultural Identity and Diaspora, w: J. Rutherford (red.), *Identity, Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart.

²⁵ F. Anthias (1998), Evaluating ‘Diaspora’: Beyond Ethnicity?, *Sociology* 32 (3); F. Mavroudi (2007), Diaspora as process: (de)constructing boundaries, *Geography Compass* 1 (3); Y. Soysal (2002), Citizenship and Identity: Living in Diasporas in Post-War Europe, *Ethnic and Racial Studies* 23 (1).

Diasporyczne społeczności i sieci są wzmacniane przez współczesną infrastrukturę oraz narzędzia szybkiej i masowej komunikacji i transportu, które dzięki powszechnej dostępności zapewniają nieistniejące wcześniej na taką skalę możliwości transnarodowych kontaktów i praktyk. W takim ujęciu, diaspora nie jest statycznym zjawiskiem, ale ciągle tworzoną, zmienną, nieograniczoną terytorialnie społeczną, kulturową i polityczną wspólnotą, która jest nie tylko przedmiotem, ale i podmiotem w przestrzeni transnarodowej. Stanowi bowiem podstawowy element w polu wzajemnych relacji zachodzących między krajem pochodzenia i państwami osiedlenia. Współczesne ujęcie fenomenu diaspory wiąże się także ze zmianą podejścia w badaniach procesów migracyjnych, w których, oprócz wspomnianego już transnacjonalizmu, pojawił się nurt wskazujący na pozytywny wpływ migracji i diaspor na rozwój gospodarczy i społeczny państw pochodzenia. Diaspora przestała być postrzegana w kategoriach etniczno-kulturowych: traumy rozproszenia, nostalgii i odtwarzania kultury przodków w państwach osiedlenia, a zaczęła być analizowana przez pryzmat zachodzących zmian ekonomicznych i politycznych i traktowana jako podmiot, który może stymulować wzrost gospodarczy i procesy demokratyzacji, szczególnie w przypadku państw rozwijających się²⁶. I w tym znaczeniu stała się przedmiotem analiz ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin pokrewnych.

Przegląd bogatej literatury naukowej dotyczącej diaspor pozwala na konkluzję, że wciąż toczy się debata dotycząca rozumienia tego pojęcia²⁷. Przedstawiciele różnych dyscyplin wskazują podobną listę elementów składowych, zwracając zarazem uwagę na różne jej cechy jako kluczowe w konstytuowaniu diaspory: jedni podkreślają rolę etniczno-kulturowej tożsamości, drudzy opisują diasporę w kategoriach specyficznego typu grupy społecznej stworzonej w wyniku procesów migracyjnych, jeszcze inni traktują ją jako projekt polityczny oparty na mobilizacji i działaniach wokół wspólnych celów. Należy wyraźnie podkreślić, że żadne z tych podejść nie jest wykluczające, akcentując inne elementy jako tworzące podstawowy fundament diaspory – uzupełniają się nawzajem.

---

²⁶ S. Dufoix (2011), From Nationals Abroad to 'Diaspora': The Rise and Progress of Extra-Territorial and Over-State Nations, *Diaspora Studies* 4(1); M. Reis (2004), Theorizing Diaspora: Perspectives on „Classical” and „Contemporary” Diaspora, *International Migration* 42(2); G. Sheffer (2003), *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁷ Podsumowanie tego dyskursu można znaleźć w: R. Brubaker (2005), The 'diaspora' diaspora, *Ethnic and Racial Studies* 28 (1); K.D. Butler (2001), Defining diaspora, refining a discourse, *Diaspora* 10(2); E. Mavroudi (2007), Diaspora as Process: (De)Constructing Boundaries, *Geography Compass* 1 (3); D. Schnapper, D. Davis (1999), From the Nation-state to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept, *Diaspora* 8 (3).

W polskiej literaturze istnieje wiele różnych określeń odnoszących się do polskich skupisk poza granicami kraju; zmieniały się one na przestrzeni czasu: wychodźstwo, emigracja, Polonia, Polacy za granicą, mniejszości polskie, Polacy na Wschodzie. Termin „diaspora” upowszechnił się na początku XXI wieku spopularyzowany przez Adama Walaszka i Jana E. Zamojskiego²⁸. I choć pojęcie „diaspora polska” jest coraz częściej obecne w publikacjach naukowych i urzędowych dokumentach, to nadal w oficjalnej nomenklaturze dominuje termin „Polonia i Polacy za granicą”²⁹. Wciąż brakuje także w polskiej literaturze naukowej, jak słusznie zauważa Aleksander Posern-Zieliński, pogłębionej refleksji teoretycznej na temat zakresu pojęciowego terminu diaspora, który nawiązywałby do „zaawansowanej, interdyscyplinarnej dyskusji na temat istoty «diaspyry» i zakresu stosowania tego pojęcia, toczzonej już od lat w nauce światowej”³⁰. Odpowiednikiem studiów nad diasporami, które rozwinęły się na świecie, są w Polsce badania polonijne. Abstrahując od zawirowań terminologicznych, studia nad polską diasporą (badania polonijne, badania etniczne) mają w polskiej nauce długą tradycję³¹. Podobnie jak w nauce światowej, także w Polsce, przez długi czas stanowiły one obszar badań zdominowany przez historyków i socjologów; relatywnie niedawno zaczął on być eksplorowany przez przedstawicieli innych dyscyplin, w tym politologów.

Przytoczony przegląd definicji i podejść dowodzi, że pojęcie jest wciąż otwarte, podlegające ciągłej redefinicji. Niektórzy autorzy wręcz zwracają uwagę, że obejmując tak różne podmioty i złożone procesy społeczne, traci ono wymaganą w przypadku definicji klarowność i ścisłość³². Pojęcie diaspyry upowszechniło się tak bardzo, że zdaniem Stephane Dufoix opuściło

²⁸ A. Walaszek (red.) (2001), *Polska diaspora*, Kraków: Wydawnictwo Literackie; J.E. Zamojski (red.) (2001), *Diaspyry. Migracje i Społeczeństwo*, tom 6. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

²⁹ M. Lesińska (2018), op. cit.

³⁰ A. Posern-Zieliński (2011), *Koncepcja diaspyry i problemy jej aplikacji do badań środowisk „polonijnych”*, w: M. Michalska (red.), *Polacy poza granicami kraju u progu XX wieku. Różne oblicza polskiej tożsamości*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Uniwersytet Wrocławski, s. 7.

³¹ Zob. m.in. H. Kubiak, A. Pilch (red.) (1976), *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; W.T. Miodunka (1998), *Stan badań nad Polonią i Polakami na świecie*. Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz; A. Walaszek (red.) (2001), op. cit.; G. Babiński, H. Chałupczak (red.) (2006), *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*. Kraków: Wydawnictwo GRELL.

³² S. Dufoix (2008), op. cit., s. 54. Reiner Bauböck określił pojęcie diaspyry jako „notorycznie niejasne i zbyt szerokie” (*notoriously vague and overstretched*) (R. Bauböck (2010), *Cold constellations and hot identities: Political theory questions about transnationalism and diaspora*, w: T. Faist, R. Bauböck (red.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 313).

ono „konceptualną klatkę” i zaczęło być uniwersalne, a wręcz nadużywane do opisu przypadków zupełnie nie przystających do przyjętych ram koncepcyjnych³³. Brubaker podkreśla, że obecnie wszystko może być określone mianem diaspory i tym samym analityczna wartość tego terminu została utracona³⁴. Jest on stosowany obecnie do opisu grup zawodowych (diaspora naukowców, intelektualistów, inżynierów czy piłkarzy), jak i przypadku uciekinierów z terenów objętych kataklizmem³⁵. Brak precyzji terminologicznej według Tölölyana wynika z tego, że obecny dyskurs badań nad diasporami charakteryzuje się różnymi zastosowaniami używanych w nim kluczowych pojęć, takich jak grupa etniczna i diasporyczna, transnarodowość i globalizm, mobilność i osiedlenie, sieć i przestrzeń, lokalność i globalność – jeżeli one tracą jednolite znaczenie, nic dziwnego, że termin opisywany za ich pomocą również ulega dekonstrukcji³⁶.

Pomimo terminologicznego rozmycia, diaspora nadal jest unikalnym i użytecznym pojęciem stosowanym w procesie analizy procesów społecznych i politycznych z udziałem państw i grup społecznych zachodzących w przestrzeni ponadnarodowej. Poniżej omawiane koncepcje diaspory jako wspólnoty transnarodowej i wspólnoty tożsamości pozwalają wyjść poza tradycyjne ramy definicyjne i zwracają uwagę na zmienny, sytuacyjny i relacyjny kontekst istnienia diaspory i jej relacji z państwem pochodzenia. Pierwsze ujęcie skupia się na treści, funkcji i znaczeniu wzajemnych relacji budowanych między diasporą a państwem pochodzenia i państwem zamieszkania. Drugie podkreśla znaczenie podstawowej roli wspólnej tożsamości jako elementu cementującego członków diaspory i będącego fundamentem podejmowanych przez nią kolektywnych działań. Oba ujęcia tworzą kontekst analityczny, który jest ważny dla rozważań o diasporze jako podmiocie politycznym.

---

³³ S. Dufoix (2008), op. cit., s. 54–55. Autor wyróżnia siedem potocznych (kolokwialnych) sposobów użycia pojęcia diaspora, jako: 1) statystyczna populacja rozproszonych jednostek i ich potomków, np. chińska diaspora to 20 mln ludzi; 2) etniczno-kulturowa wspólnota zamieszkująca kilka państw, np. przedstawiciele hinduskiej diaspory; 3) etniczna grupa w danym państwie, a nawet mieście, np. chińska diaspora we Francji czy irańska diaspora w Los Angeles; 4) określona ścieżka migracyjna (*migratory pattern*), np. ekonomiczna czy polityczna diaspora; 5) określony stan, który jest jednocześnie historyczny i psychologiczny, jednostkowy i zbiorowy, który może być także określony jako pozytywny lub negatywny, np. być członkiem diaspory, żyć w diasporze; 6) geograficzna przestrzeń rozproszenia charakteryzująca się odległością od kraju pochodzenia, np. Ormianie w diasporze; 7) podgrupa w większej diasporze, np. sefardyjska diaspora dla Żydów, czy kantońska diaspora dla Chińczyków.

³⁴ R. Brubaker (2005), op. cit., s. 3.

³⁵ K. Tölölyan (2007b), op. cit., s. 648. W amerykańskich mediach termin diaspora pojawił się w odniesieniu do uciekinierów z terenów objętych huraganem Katrina.

³⁶ Ibidem, s. 654.